

Birgitta J a n s o n

VÄSTEUROPEISKA LEXIKA
ÖVER RYSKA SPRÅKET

Fortfarande kan man i västeuropeiska bibliotek och arkiv hitta hittills okända slaviska lexikon- och läroboksmanuskript, trots de intensiva forskningar som länge bedrivits inom detta område.

Sålunda fann jag då jag förberedde en kurs i rysk paleografi för doktorandena i ryska vid Stockholms universitet i Kungliga bibliotekets handskriftsavdelning fyra sådana manuskript, av vilka tre var okända för forskarna inom detta område och ett tidigare inte kunnat placeras in i sitt rätta sammanhang.

De tre tidigare okända manuskripten är ett tysk-polabiskt lexikon från slutet av 1700-talet (= N 82), ett rysk-latinskt lexikon från början av samma århundrade (= N 80) och ett tysk-ryskt lexikon, daterat 1715 (= N 84). Den fjärde handskriften som jag kom att ägna uppmärksamhet åt är "Rysk öfningsbok för en svensk" (Učebnik russkogo jazyka dlja šveda) (= Rål. 16 fol.) från slutet av 1600-talet. Denna hade flera gånger beskrivits i litteraturen, men dess ursprung och innehåll hade delvis förblivit okända. Jag har tidigare givit en kortfattad paleografisk beskrivning av dessa handskrifter och försökt placera in dem i ett riktigt lexikografiskt sammanhang i en artikel i *Scando-Slavica* (Janson 1972).

Jag lämnar här åt sidan det rysk-latinska lexikonet och det tysk-polabiska. Det polabiska manuskriptet har f.ö. nyligen uppmärksammats av Reinhold Olesch (Olesch

s. a.). Jag skall i stället här koncentrera mig på de bägge ryska manuskripten, som på ett utmärkt sätt speglar den västeuropeiska traditionen av rysk språkbeskrivning. Med denna tradition avser jag läroböcker och lexika (ämnesvis eller alfabetiskt uppställda) som använts av västeuropeer för att lära sig och tolka det levande ryska språket och som i grund och botten är kopierade på beskrivningar av andra språk (framför allt latin).

I denna tradition kan man noggrant talat urskilja två: en tradition av läroböcker (dvs. nybörjarböcker som utvecklats i Västeuropa men som har vissa drag gemensamma med sina ryska motsvarigheter: "slovari-razgovorniki") och en tradition av alfabetiska lexika över ryska språket, där det främmande språket är utgångspunkt och som troliken utvecklats huvudsakligen i Ryssland.

1. DEN RYSKA ÖVNINGSBOKEN (*Rål. 16 fol.*)

Den ryska övningsboken är en foliovolym om inte mindre än 220 blad. Innehållet är blandat:

De första sidorna (f. 2r - f. 3r) upptas av en tysk-rysk ordlista uppdelad på två kapitel 'О бож(е)ствѣ и о его мил(о)сти', 'Von Gottesz Wesen und Seine Gnadhe', och 'В глава о неб(ес)ных твердех', 'Dasz andere Capitell von vormament des Himmels' samt ett kapitel med de kyrilliska och arabiska räkneorden.

På f. 3v - 27r följer så en svensk-rysk ordlista med ca 1400 ord från A - Ö. Efter bokstaven Ö finns två extra sidor för bokstaven S.

På f. 27v följer en del sporadiska exempel på böjning av pronomina och komparation av adjektiv och adverb mm.

På nästa sida börjar en ny sektion som består av enstaka meningar och brottstycken av samtal 'Gudh giffwe digh lycka till din handell', 'б(о)гъ дай тебѣ счастье в твоєй торговле'.

Det är denna första del av handskriften som jag här skall gå närmare in på.

I övrigt innehåller manuskriptet ytterligare en mycket knapphändig svensk-rysk ordlista, avskrifter av fördragen mellan Sverige och Ryssland 1617, 1661 och 1666 på svenska och ryska, en beskrivning på tyska av belägringen av Narva år 1700, en kopia av Beryndas lexikon (Birgegård 1971, 151-152), samt på slutet ytterligare grammatiska, lexikografiska och fraseologiska anteckningar samt en del administrativa sådana.

HANDSKRIFTENS DATERING OCH HISTORIA

Denna handskrift har ägnats en hel del uppmärksamhet av framför allt svenska slavister och historiker. Man har dock haft olika åsikter om hur den skall dateras och om dess tillkomsthistoria. Det finns nu emellertid inte längre något tvivel om, att åtminstone handskriftens första del tillkommit omkring år 1670. Dels tyder det paleografiska bevismaterialet på detta (Janson 1972, 122), dels finns det en namnteckning nedtill på ett av de sista bladen i handskrifter: 'Nils Hiesingh'. Enligt *Svenskt biografiskt lexikon* (häfte 19, 1971-3) var *Nils Hiesingh* (1647-1699) år 1665 "bland de studenter som fick stipendier för att lära sig ryska (Wittrock) och blev 1678 svensk kommersfaktor i Novgorod samt till sist rådman i Narva (brev från Tallinn 5 och 16 oktober 1938 i Genealogiska föreningens arkiv; jfr Ringborg)". Större delen av handskriften är också enligt min åsikt skriven av samma hand. Och denna hand bör således vara Nils Hiesings. (Ett säkert undantag är beskrivningen av Narvas belägring).

Innehållet i *Rål. 16* bidrar ytterligare till våra kunskaper om de svenska rysstolkarnas professionella utbildning. Anders Sjöberg har redan visat att det är sannolikt att hela innehållet i en dokumentportfölj i riksarkivet i Stockholm (Ockupationsarkivet II, 139)

kan knytas till Nils Hiesings yngre svenske kollega translatorn *Enok Lilliemarck* (f. 1660, år 1692 utnämnd till translator hos den svenske guvernören i Narva och år 1701 personlig translator åt kungen). Denna portfölj innehåller bl.a. delar och fragment av en tysk-rysk tematisk ordbok, fragment av ett lexikon baserat på Calepinus' latinska lexikon, delar av en översättning till latin av Smotrickijs grammatik i 1648 års upplaga, fragment av ett svensk-ryskt lexikon som jag återkommer till nedan och sist rysk-svenska ordlistor ur Comenius' *Janua linguarum* (Sjöberg 1966, 125-128; Birgegård 1971, 84-87; Sverdrup Lunden 1975).

2. DE SVENSKA RYSSTOLKARNA

Den svenska statens yrkeskår av översättare och tolkar kunniga i ryska språket har under senare tid ägnats ingående studier av Kari Tarkiainen. Mycket intressanta uppgifter finns att hämta i hans artikel "Rysstolkarna som yrkeskår 1595-1661" (Tarkiainen 1972). Följande är huvudsakligen taget ur denna artikel: Det ryska språket hade såväl som grannlandets språk och som svenska undersåtars språk f.o.m. 25-åriga ryska krigets utbrott ca 1570 en betydelse, som den svenska kronan fick ta hänsyn till när det gällde diplomati, handel, förvaltning och kyrkopolitik. Den centrala rollen i alla dessa sammanhang hade tolken. Ända sedan mitten av 1500-talet förekom det regelbundet tolkar i Stockholm och i Viborg vid östgränsen. Senare anställdes tolkar även i Reval och Narva. (De rika handelsstäderna i Baltikum - Reval, Riga och Dorpat - hade under medeltiden och i början av 1500-talet f.ö. också hållit sig med rysstolkarna för det livliga handelsutbytets skull, men också för översättning av diplomatisk korrespondens). Under tiden 1595 till 1661

finns sammanlagt 83 till namnet kända rysstolkar i Sverige. Eftersom källmaterialet innehåller luckor kan det totala antalet ha varit större.

De i Stockholm stationerade kronotolkarna hade en viktig roll, eftersom korrespondensen mellan den ryska och den svenska utrikesförvaltningen passerade genom deras händer. Från mitten av 1600-talet blev Narva ett praktiskt taget lika viktigt centrum för tolkarna som Stockholm. Sedan 1651 fanns där, precis som i Stockholm, en translator knuten till generalguvernörens kansli. Även i Ivangorod, Dorpat, Riga, Nyenskans och Kexholm samt Reval och dessutom tidvis i smärre fästningar i Ingermanland fanns av kronan anställda rysstolkar eller translatorer. Dessutom fanns det handelstolkar, som hade sin verksamhet i städerna och där hade till uppgift att förmedla köp mellan de bofasta borgarna och de ryska handelsmännen. Deras avlöning utgick i allmänhet i form av en viss provision på de köp de förmedlade. Kronotolkarna avlönades däremot på samma sätt som andra tjänstemän. Vilken viktig roll de ledande tolkarna ansågs ha framgår av att translatorerna i Stockholm i mitten av 1600-talet hade lika hög lön som de högsta tjänstemännen i kansliet.

TOLKARNAS UTBILDNING

De flesta rysstolkarna hade förvärvat sina språkkunskaper redan i ungdomen genom kontakter av olika slag med den ryska kulturmiljön, t.ex. i rysk fångenskap eller under barnaår i den tyska förstaden, Nemeckaja sloboda i Moskva. Den svenska staten skickade också sina studenter som stipendiater till Ryssland för att där lära sig språket. En mera organiserad utbildning av rysstolkar uppkom under 1600-talet och ägde rum i Narva och i Stockholm. Särskilt intressant

för den ryska lingvistikens historia är att sådan undervisning ägde rum i Narva.

DEN "RYSKA SKOLAN" I NARVA

Redan under Karl den IX:s tid lär fyra personer ha fått undervisning i ryska språket i Narva på kronans bekostnad. I Narva var vid denna tid ryska skolmästare verksamma, vilket troligen har gett upphov till att man ibland talade om "den ryska skolan i Narva".

Anordnandet av studier i ryska blev åter aktuellt i Narva på 1630-talet. I slottsräkenskaperna från år 1631 nämns en rysk i Ivangorod verksam skolmästare och följande år utbetalades varje månad ett stipendium till en yngling som studerade ryska i Narva. Guvernören Nils Assarsson Mannerskiöld föreslog år 1636 att drottningen skulle låta betala några svenska pojkars skolgång i r y s k a s k o l a n för att utbildas till tolkar. Drottningen utfärdade också en resolution i den riktningen. 1642 grundades en trivialskola i Narva och det ryska språket fick officiell ställning som undervisningsämne i denna läroanstalt. Fr.o.m. 1640-talets mitt bedrevs undervisningen i ryska förmodligen som undervisning i främmande språk, eftersom stadens ryska invånare hade kommit i konflikt med den svenske superintendenten i Ingermanland, Heinrich Stahl, och skolan på så sätt inte längre fick några ryska elever. Ryska fanns i varje fall kvar på schemat så sent som 1649.

RYSKUNDERVISNINGEN I STOCKHOLM

Sedan 1634 ingick det i arbetsuppgifterna för translatorn i Stockholm att utbilda tolkar i ryska språket. Johan Bengtsson Roselin var den förste translatorn om vilken det är känt att han hade elever. Han innehade sitt ämbete mellan 1649 och 1657. En av hans elever var

Olof Barckhusen från Viborg. Nils Hiesingh bör ha fått sin utbildning under Roselins efterträdare Jonas Brandt, som var translator mellan 1654 och 1664. Nils Hiesinghs kamrater var f.ö. enligt Wittrock Samuel Fosander (adlad Göthe), Petrus Eldalins och Johan Mentzner (Wittrock 1914, 23).

Sammanfattningsvis kan man alltså säga att den svenska statens utbildning av tolkar och translatorer i ryska språket hade en mycket lång och gedigen tradition. Vidare är det tydligt att utbildningen påverkades av och skedde i kontakt med den ryska läroboks- och undervisningstraditionen, bl.a. förmodligen med skolan i Narva som viktig kontaktpunkt. Detta belyses också av det faktum att de svenska translatorerna Hiesingh och Lilliemarck använde både Smotrickijs grammatik samt Calepinus' och Beryndas lexika. De hade dessutom tydligen både i sin utbildning och yrkesutövning använt andra lexika och jag återkommer nu till början av den Rålamska handskriftens innehåll, d.v.s. de tematiska och alfabetiska lexikondelarna och den fraseologiska delen. Hädanefter kommer jag att kalla denna del av *Rål. 16 fol.* för *Nils Hiesinghs lärobok i ryska*.

3. NILS HIESINGHS LÄROBOK I RYSKA OCH DEN VÄST-EUROPEISKA TRADITIONEN

Denna lärobok innehåller, som visats ovan, tematiska och alfabetiska ordlistor, kortfattade grammatiska anteckningar, kyrilliska och arabiska räkneord och en omfattande fraseologisk del. Därmed bör den uppenbarligen sättas i samband med och jämföras med övriga västeuropeiska läroböcker i ryska. Sådana övningsböcker och ordböcker i ryska med översättning till eller från något västeuropeiskt språk har på senare tid ägnats stor uppmärksamhet av forskarna och många sådana handböcker, samtliga bevarade i Västeuropa, har utgivits eller beskrivits. För uppräknings av

dessa arbeten se Günther 1964, 15-23 och Sverdrup-Lunden 1972, 12.

Bland dessa manuskript finns olika typer. Erika Günther förde på grundval av innehållet samman Schrowes (1546), Tönnies Fennes (1607) och Heemers (1696) handskrifter liksom den anonyma "Ein rust Boeh" (1500 eller 1600-tal). De var alla uppenbarligen avsedda för köpmän. Viss släktskap med denna grupp visar den Newenburgska handskriften (1629) och den anonyma konversationsboken som utgivits av Hans Christian Sörensen (sista halvan av 1600-talet), fastän dessa två inte har någon direkt anknytning till handelns område. Av dessa är det bara Heemers manuskript som företer nordryska, inte västryska drag (Günther 1964, 21-23).

De typiska läroböckerna innehåller tematiskt arrangerade ordlistor, fraser och samtal om handel och vardagliga ämnen samt grammatiska anteckningar. Den grammatiska delen är i allmänhet mycket blygsam till omfånget och ger ingen systematisk grammatisk beskrivning av ryska språket utan mer exempel på deklination, komparation och ordbildning.

Till denna grupp hör också den andra delen av det Trondheimska manuskriptet som utgivits och analyserats av Siri Sverdrup-Lunden (Sverdrup-Lunden 1972). Det är en rysk-tysk ordbok och lärobok, från omkring 1680, som består av olika kapitel med ämnesvis ordnade ordlistor och samtal på ryska översatta till tyska samt räkneord. Dessutom innehåller ett kapitel en verblista.

De två fragment av ett tematiskt uppställt lexikon som ovan nämnts som möjligen tillhörande Enok Lillie-marck och som förvaras i Riksarkivet i Stockholm har av Siri Sverdrup-Lunden visats vara en annan kopia av samma ordbok. Stockholmskopian är dock något yngre än det Trondheimska MS. Den är inte en avskrift av Trond-

heim MS, utan återger ibland den ursprungliga texten på ett mer korrekt sätt än detta. Av lingvistiska, geografiska och genealogiska fakta framgår att bägge dessa kopior torde ha sitt ursprung i nordvästra Ryssland eller i de Baltiska områden som tillhörde Sverige under 1600-talet - Ingermanland och Livland. Narva nämns som ett troligt ställe (Sverdrup-Lunden 1969, 9-34).

En närmare undersökning av den Rålambska handskriften (Nils Hiesinghs) har visat, att hela den första delen är kopierad från en lärobok av samma typ som det Trondheimska MS och fragmenten i Riksarkivet. De första två kapitlen är nästan identiska med motsvarande kapitel i Trondheim MS, fastän den tyska spalten föregår den ryska och fastän Rål. 16 ibland har korrektare läsningar än Trondheim MS. Kapitel tre motsvaras av det första onummerade kapitlet med räkneord i Trondheim MS. Den svenska ordlistan som därefter följer är helt enkelt den ursprungliga tematiska ordboken omordnad efter begynnelsebokstav. Att denna omdisponering av ordboken gjorts av författaren, genom ett plötsligt infall, visas både av att orden i de bägge första kapitlen inte finns med i den alfabetiska listan och av att de tyska orden ibland nästan slunkit med i det svenska lexikonet, se t.ex. under bokstaven N (f. 15v): 'nÿsze' 'nötter' 'опѣхн' där "nÿsze" är överstruket. I slutet av varje bokstav finns ofta långa verblistor. Början av den fraseologiska avdelningen är nästan identisk med det sista onummerade kapitlet i Trondheim MS. Här följer exempel på bokstaven A och början av konversationsdelen i renskrift:

<i>Almanaka</i>	святцы
<i>Apostel</i>	ап(о)сто <u>ль</u>
<i>altar</i>	о <u>л</u> та <u>р</u> ь
<i>afftonsångh</i>	вечер <u>н</u> я
<i>apt utj kloster</i>	игумен <u>ь</u>
<i>aska</i>	пепел <u>ь</u>
<i>alun</i>	квасц <u>я</u>
<i>aalträ</i>	о <u>л</u> ха
<i>ax på rågh eller</i>	колос <u>ь</u>
<i>agner</i>	мяки <u>н</u> а
<i>anka</i>	у <u>т</u> ка
<i>abbore</i>	оку <u>н</u> ь
<i>Apinia</i>	обле <u>з</u> я <u>н</u> а
<i>ansichte</i>	лицо или <u>ь</u> облик <u>ь</u>
<i>axlar</i>	плеч <u>а</u>
<i>arm</i>	мышк <u>а</u>
<i>armboge</i>	лок <u>а</u> ть
<i>affwundh</i>	ревност <u>ь</u>
<i>afwundt</i>	завист <u>ь</u> : завиди
<i>axell uti wangh</i>	ос <u>ь</u>
<i>ankor</i>	я <u>к</u> ор <u>ь</u>
<i>aln</i>	локот <u>ь</u>
<i>askefärga</i>	пепел <u>н</u> о или <u>ь</u> дымчат <u>о</u> и
<i>armfull</i>	бере <u>м</u> я
<i>arbetare</i>	роботник <u>ь</u>
<i>amma</i>	ма <u>м</u> а или <u>ь</u> ня <u>н</u> ка
<i>affgesandter</i>	посал <u>н</u> ник <u>ь</u> послан <u>н</u> ик <u>ь</u>
<i>afftonmåltijdh</i>	у <u>ж</u> ена
<i>amme lerungh</i>	финифт <u>ь</u>
<i>afguderij</i>	идолослужени <u>е</u>
	или <u>ь</u> ворожени <u>е</u>
<i>afwundfuller</i>	завистлив <u>ь</u>

<i>Gudh giffwe digh</i>	<i>б(о)гѣ даи тебѣ счастье</i>
<i>lycka till din handell</i>	<i>в твоеи торговле</i>
<i>med din brudh</i>	<i>любовь своею невѣстою</i>
<i>till ditt gestebådih</i>	<i>в твоеи свадбѣ</i>
<i>med din hustru</i>	<i>ствоею женою</i>
<i>med din barn</i>	<i>своими дѣтми</i>
<i>till all tin wärk</i>	<i>во всѣхъ дѣлехъ твоихъ</i>
<i>till et nyt åhr</i>	<i>новои годъ</i>
<i>tijgh stilla tala in</i>	<i>нишни неговори много</i>
<i>thet mycket at</i>	<i>чтобѣ тебѣ зла</i>
<i>digh inthet ondt</i>	<i>не учинилось</i>
<i>wederfahras</i>	
<i>låt ligga hwadh</i>	<i>пусть лежит что</i>
<i>som inthet dit åhr</i>	<i>нетвое</i>
<i>migh alen åhr tijden</i>	<i>мнѣ одному изкучно</i>
<i>så långhsam</i>	
<i>boor du långt bort</i>	<i>далече л(и) ты живеш</i>
<i>förlåt mig</i>	<i>прости меня</i>
<i>Gudh giffwe digh</i>	<i>богъ даи тебѣ часъ</i>
<i>en lycklig stundh</i>	<i>доброи и путь чистои</i>
<i>och reesa</i>	
<i>iagh är skyldig</i>	<i>я виноватъ</i>
<i>war tänker du hen</i>	<i>куда ты думаеш</i>
<i>iagh känner dhet</i>	<i>я тамо людеи незнаю</i>
<i>fålek inthet</i>	
<i>war haffwer tu</i>	<i>гдѣти стол долго былъ</i>
<i>så länge warit</i>	
<i>förlåt mig iagh</i>	<i>прости меня япотом так</i>
<i>wil her effter inthe</i>	<i>незделаю или</i>
<i>göra så mehra</i>	<i>потом таков небуду</i>
<i>war ifrån komer tu</i>	<i>от коле вѣдеш или идеш</i>
<i>huru kommer tu</i>	<i>как ты назад оянтъ</i>
<i>tilbakars igen</i>	<i>будешъ</i>

De läroböcker som här nämnts har uppenbarligen använts för att bibringa köpmän och andra utlänningar som en längre eller kortare tid skulle vistas i Ryssland vissa praktiska kunskaper i ryska, så att de inte alltid skulle vara beroende av professionella tolkar (Günther 1964, 16). Att de har så likartat innehåll och uppbyggnad är som visats av Jakobson och Schooneveld i inledningen till vol. 1 av utgåvan av Tönnies Fennes lärobok (Fenne 1607, 1961, 22-25) ingen tillfällighet. Även Günther pekar på ytterligare konkreta överensstämmelser mellan de här handskrifterna. Uppenbarligen går de tillbaka på de läroböcker i latin, som var vanliga i Europa vid den här tiden, och som i sin tur införts av humanisterna under 1400 och 1500-talen. Handelsterminologien representerar dock som tema en innovation i de ryska läroböckerna. Vidare har även nybörjarböcker, som användes i Ryssland, *bukvari* eller *al'favity* lämnat sina bidrag till den här traditionen, t.ex. i form av inledningar till det ryska alfabetet, hur siffror återges med kyrilliska bokstäver, förkortningslistor etc. (Günther 1964, 25-28).

Även det Trondheimska manuskriptet, Nils Hiesinghs lärobok och riksarkivfragmenten tillhör den här traditionen, men representerar, som Siri Sverdrup-Lunden har visat, en omarbetning och vidareutveckling av innehållet i de tematiska ordlistorna, som nära följer innehållet i de olika kapitlen i *Comenius' Janua Linguarum*. Comenius' lärobok var oerhört populär och trycktes t.ex. i Sverige i många upplagor, den första år 1636.

4. UVAR. 124 (KOŠKINS LÄROBOK I SVENSKA)

Vid ett besök i sovjetiska bibliotek och arkiv hösten 1973 fann jag ytterligare en handskrift, som utan vidare kan sättas i samband med denna Comenianska lärobokstradition. Den förvaras i historiska museet i Moskva och

är nummer 124 i den Uvarovska samlingen. Den har tillhört Novgorodköpmannen Koškin enligt ägaranteckningen på f. 1r: 'Сия книга Микифора Тимофѣева с^на Кошкина'.

Handskriften upptas till större delen av Koškins anteckningar om handelstransaktioner, men på f. 1v - f. 10v finns språkligt material, som i allra högsta grad är intressant: först kommer en kort lista med ord och fraser, indelad i två kapitel, sedan följer en verblista om ca 50 verb och därpå en del grammatiska böjningsmönster samt en del fraser och samtal. De ryska exemplen står före de svenska. De svenska motsvarigheterna återges med kyrilliska bokstäver. Anmärkningsvärt är att denna translitterering är mycket konsekvent och korrekt gjord. Hela denna avdelning av handskriften är f.ö. skrivet i ett svep och utgör uppenbarligen en renskrift eller avskrift. Detta intryck bekräftas av anteckningen på f. 11: 'Са году декаб^ря въ к^з списокъ с выписк словъ в слово'.

Ordlistan börjar ungefär mitt i kapitel 2 i det Trondheimska lexikonet, men återger sedan innehållet i detta kapitel och kapitel 3 och 4 (som i Nils Hiesinghs lärobok ingår i den alfabetiska delen) mycket nära. På f. 2v finner vi rubriken till kap. 4 i det Trondheimska MS: 'Ѡ диаволѣ и Ѡ дѣлех его', 'у^тав дѣ^ввулен Ѡкѣ гансѣ весенде'.

Resten av läroboksfragmentet motsvarar kapitel 63 och det sista onummerade kapitlet i det Trondheimska manuskriptet, d.v.s. en lista över verb, verbet *hava* i olika tempus och personer och en del pronominalformer. (I Nils Hiesinghs lärobok har verben som sagts ovan distribuerats på de olika bokstäverna, medan det grammatiska materialet återfinns på s. 27v i form av mycket korta anteckningar). Verblistan är nästan identisk med den som finns i Trondheim MS, kap. 63:

я хожу	я гарь
я стою	я сторь
я съжу	я ситтерь
я лежу	я лиггерь
я смѣюся	я лерь
я пла'чу	я гротер
я чихаю	я прустар
я кашлю	я гостарь
я дремлю	я эрь сомни \underline{x}
я сплю	я (Här är MS trasigt)
я бу'докъ	я эрь вакень
я гуляю	я спацьсерар
я скачу	я спрингерь
я плѣщу	я да \underline{c} сарь
etc (ytterligare 37 verb följer)	

När det gäller den grammatiska delen kan man observera, att "t o m de egendomliga konjunktiverna på botten av f. 98 v. (som) inte har återfunnits i jämförliga verk" (Sverdrup-Lunden 1972, 69) återfinns i Uvar. 124: 'ω как у меня былъ', 'ωкъ ωмь югъ гадеть' och 'что б'у меня было', 'ать ягъ гадеть', etc.

Den fraseologiska delen inleds med följande fras: 'Куды ты бѣжиш' och andra meningar och fraser hämtade från gatulivet och bastun. På f. 5v nedtill följer så de fraser som inleder det fraseologiska avsnittet i Nils Hiesings lärobok: 'Б(о)гъ дай тебѣ счастье въ твоей торговли', 'Гудь гиве дих лика ути дин кепгандел' 'любо с твоею невѣстою въ твой свадьбѣ', 'микень лика тил дин бруд ок тил дит гестеподъ'.

Denna handskrift och den med den sammanhörande Uvar. 125 har enligt vad den sovjetiske historikern S. V. Bachrušin visat, tillhört den novgorodköpmannen *Nikita Timofeevič Koškin* och innehåller tre generationer Koškins affärsanteckningar om transaktioner i Stockholm,

Moskva och Petersburg. De omfattar perioden 1684-1797. Särskilt viktiga är enligt Bachrušin anteckningarna om Koškins handel med Sverige, särskilt från resan till Stockholm år 1689 med nästan dagliga noteringar om affärsuppgörelser. *Nikiŋfor* Timofeevič var Nikitas yngste bror och huvudmedhjälpare. Han reste till Stockholm åren 1687, 1689, 1690, 1692 och 1699. Han har (enligt Bachrušin) att döma av handstilen skrivit den första delen av Uvar 124, d.v.s. avskrifterna ur läroboken och ytterligare några anteckningar på de följande sidorna från december 1692 om varor från Novgorod som försålts i Moskva. Enligt Bachrušin råder det heller inget tvivel om att Novgorod är ursprungsorten för manuskripten: "Mesto proischoždenija našich knižek ne podležit somneniju. Èto - Novgorod." Enligt min mening är Nikifors fragmentariska avskrift av den ryska läroboken troligen gjord i Stockholm under hans uppehåll där 1692. De ryska köpmännen fick inte avsluta några köp utan förmedling av svensk tolk, och bröderna Koškin hade under sina många vistelser i Stockholm många tillfällen att bekanta sig med svenska tolkars läroböcker i ryska.

Mindre troligt är att avskriften skulle vara gjord i Moskva. Helt otroligt är detta naturligtvis inte. Den professionella utformningen av den svenska sidan visar i alla fall ganska säkert, att den kommit till i samarbete med en svensk.

Ytterligare en handskrift känner vi till, som på ett eller annat sätt tillhör den Comenianska traditionen. Den förvaras i handskriftsavdelningen i Vetenskapsakademiens bibliotek i Leningrad och är skriven av den under lång tid i Ryssland verksamme tyske slavisten Johann Werner Paus. Den har signum 16.7.8 (Paus

38) och har titeln "Kratkoe sobranie imenъ", "*Dictio-
narium ruteno latinum et germanum*" (Michal'čiči 1963, 116-
119; Siri Sverdrup-Lunden 1972, 32-33).

De många avskrifter som vi nu känner till av denna lärobok i ryska i Comenii tradition vittnar om hur populär och använd den har varit bland västeuropeer.

Dess långvariga popularitet visas också av att många tryckta läroböcker i ryska uppenbarligen också har sina rötter i denna tradition. Det gäller P J Marpergers *Moscowitischer Kauffmann* (Lübeck 1705), Ludolfs *Breve Vocabularium i Grammatica Russica* (1699), *Nomenclator*, tryckt 1700 i Amsterdam och tillskriven Kopijewitz, Polikarpov's *Bukvarъ* (1701) samt ordlistan i Groenings (Adadurov's) grammatik från 1750. Detta samband diskuteras av Siri Sverdrup-Lunden (Sverdrup-Lunden 1972, 26-32).

5. DET TYSK-RYSKA LEXIKONET (N 84)

Det här är en handskrift i quartformat som omfattar inte mindre än 302 blad, med text på bägge sidorna. Med hjälp av en del anteckningar i handskriften kan man bestämma dess ursprung: detta manuskript är tillkommet i klostret Voskresenskij utanför Moskva år 1715 och har skrivits av en svensk krigsfånge. Det är en avskrift av ett lexikon, som tillhörde Hans Varell, sekreterare i den svenska ambassaden till Ryssland 1699 och kvarhållen som krigsfånge under nordiska kriget (Janson 1972, 115-116).

Att handskriften skrivits av en svensk visas också av att det ibland förekommer svenska förklaringar till uppslagsorden: '*Garnwinde*' '*мотокъ нитей*' '*härfe*'; '*Gäszlein*' '*перулокъ*' '*gränd*'. (Även franska ekvivalenter förekommer).

Lexikonet har mellan 15 och 25 uppslagsord på varje

sida, d.v.s. sammanlagt ungefär 12000 tyska uppslagsord. Det är alltså ett stort lexikon det är fråga om. De tyska uppslagsorden översätts i början av lexikonet till latin (ibland bara till latin). Sedan följer de ryska motsvarigheterna, ibland med både talspråkliga och bokliga varianter, t.ex. 'zwölf' 'двана́дцать' 'два́на́цать'. I slutet av lexikonet finns det nästan inga latinska motsvarigheter. De ryska orden är i regel accentuerade. Verben anges i 1 pers. pres. Adjektiv och diminutivformer återfinns ofta under resp. substantiv. Som ett allmänt omdöme kan man säga att det ryska ordförrådet i stort sett är av praktisk och vardaglig karaktär med många ord och uttryck från talspråket och en hel del administrativa och politiska termer. Dessutom finns en del bibliska uttryck. Författarens blygsamma anmärkning på titelbladets versosida: "Errata werden gar viele seyn, nach demahlen erst kurz vorher angefangen mich auff diese Sprachen zu appliciren, und keine sonderliche Information haben können" får kanske tas som ett topos: i själva verket är språkbeskrivningen förvånansvärt korrekt.

Det första tryckta tysk-ryska lexikonet utgavs i St. Petersburg år 1731 av vetenskapsakademien: *Teutsch-Lateinisch und Russisches Lexikon Samt Denen AnfangsGründe der Russischen Sprache ... немеско-латинскій и рускій леѳиконъ купно съ первими началами рускаго языка ...*

Detta lexikon brukar vanligen kallas Weissmann's lexikon, eftersom det anses vara en översättning av den tysk-latinska delen av Erich Weissmann's (1641-1717) tvådelade lexikon. I själva verket förefaller det vid det här laget tveksamt att betrakta det här lexikonet som enbart en översättning av det Weissmanska, och jag kallar därför hädanefter akademiens lexikon för *Lexikon 1731*.

TYSK-RYSKA LEXIKONMANUSKRIFT

Förutom N 84 känner vi till ytterligare två tyskryska lexika i handskriftsform. Även dessa är tidigare än det tryckta lexikonet.

Det ena är en voluminös handskrift om 314 blad, som förvaras i Wien (se följ. sida). Det andra är fragment av ett lexikonmanuskript och hör till den tyske slavisten Johann Werner Paus' efterlämnade material i akademibiblioteket i Leningrad.

I förordet till *Lexikon 1731* står det klart utsagt, att detta grundar sig bl.a. på ett tidigare manuskript: "... Jemit hat man die Ehre demselben das in die Russische Sprache übersetzte Weissmannische Teutsch-Lateinische Wörter-buch nunmehr völlig zu überreichen. Dass man dieses Autoris Lexikon zum Grunde geleget, ist deswegen geschen, weil man bereits davon eine Uebersetzung vor sich gefunden ..."

Detta förarbete kan vara just Johann Werner Paus' lexikon. Det fragment, som finns kvar av detta har titeln "*Dictionary Germano-Russiacum*" och har signum. Q N° 194 i den utländska handskriftssamlingen. Det består av i allt 49 blad, och omfattar delar av alfabetet från A - H. Redan en ytlig granskning avslöjar dess släktskap med *Lexikon 1731*. Den tyska sidan är mycket lik den i *Lexikon 1731*, och här finns ord och uttryck från *Lexikon 1731* som saknas i N 84. Paus har själv berättat om hur detta verk kommit till i sina *Observationes*. Enligt de uppgifterna har han färdigställt sitt lexikon med hjälp av Weissmanns och Gürtlers lexika, och själv iordningställt den tyska spalten. Den latinska spalten ville han utelämna så att boken utan latin skulle bli mer populär bland officerare, köpmän och andra. Han ville också utvidga den fraseologiska delen men inte efter latinskt utan efter de ryska och tyska språkens kynne.

Manuskriptet, som Paus inlämnade till akademien år 1727 gick enligt hans egna ord ett dystert öde till mötes; personer som var okunniga i ryska språket inkallades (Stürmer, Müller, Kramer, Schwanewitz, Adadurov - den senare sägs visserligen kunna ryska men inte särskilt bra tyska). De fyllde lexikonet med latin, men det blev magert och torrt på den ryska sidan, och även latinet var bristfälligt. Accenterna över de ryska orden avskaffades. Paus fick inte heller något erkännande eller arvode för sitt arbete i samband med detta lexikons tillkomst (Winter 1963, 747-748, 757-758).

Det tredje tysk-ryska lexikonmanuskriptet som vi nu känner till finns i Wien i Minoritenklostret (Alser Vorstadt). Det är ett stort lexikon om 314 blad och ungefär 30 000 uppslagsord. Handskriften har beskrivits av Jagić, som tillmätte den stor vikt för det historiska studiet av ryska språket. Han ansåg att den tämligen väl återger det levande språket i Moskva, och att den förmodligen tillkommit i den tyska kolonin i Sloboda, kanske i köpmannakretsar, eftersom den innehåller många handelstermer (Jagić 1897, 281-301).

Handskriften har länge gällt som försvunnen, men har på senare tid återfunnits och är under utgivande och föremål för en vetenskaplig granskning. En förberedande artikel om detta arbete har publicerats av Gerhard Birkfellner, som sätter handskriften i förbindelse inte med tyska köpmannakretsar i Moskva, utan med de katolska unionistiska missionssträvandena i Sydryssland (Birkfellner 1973, 129).

Enligt Jagić har manuskriptet kommit till i slutet av 1600-talet, enligt Birkfellner någon gång på 1600-talet.

Uppenbarligen utgör den tyska spalten grundvalen för lexikonet och det verkar troligt att denna ur-

sprungligen tagits från något vid den här tiden gängse lexikon över tyska språket, förmodligen tysk-latinskt.

Paus har alltså nämnt även Gürtlers lexikon som källa till den tyska spalten i sitt tysk-ryska lexikon. I akademibiblioteket i Leningrad förvaras också ett exemplar av Gürtlers lexikon: *Lexicon quator linguarum Latinae Germaniae, Graecae Gallicae*, 2. uppl., tryckt i Basel 1692. Den andra delen av detta lexikon, s. 1-240, är ett tysk-latinskt lexikon.

En granskning av detta lexikon ger mycket intressanta resultat. För det första verkar det som om Wienhandskriftens ursprungliga tyska spalt är tagen ur Nicolaus Gürtlers lexikon eller från ett med detta mycket nära besläktat tysk-latinskt lexikon. Se början av bokstaven A och jämför med Wienhandskriftens början enligt Birkfellner (Birkfellner 1973, 130-131):

ach, aal, aalet,
aalrupe, aar, aas,
aasz, ab, abazen,
abarten, abbeiszen,
abbengeln, abbeteln,
abbiegen, abbilden,
abbinden, abbisz,
abbit, abbiten,
abblasen, abblaten,
abborge etc.

För det andra är det också mycket troligt, att *Lexicon 1731* (precis som Paus anger) också baserar sig delvis på Gürtler's lexikon. Se t.ex. följande del av bokstaven G, och jämför med exemplen ur *Lexikon 1731* och *N 84*:

GÜRTLER:

- ' galee ' f *Haec Triremis. Auff die Galeen schicken. Ad Triremes damnare, relegare*
- ' galgen ' m *Hoc patibulum haec crux. An galgen aufhenken. Patibulo affigere, de cruce suspendere, in crucem agere.*
- ' galgenbrunn ' m *Hic Puteus*
- ' galgenschwengel/galgenstrik ' m *Hic furcifer*
- ' gall ' f *Hoc fel, haec bilis. Die Gall gehet ihm über. Bilis ei redundat*
- ' gallapfel ' m *Haec Galla*
- ' gallsuchtia ' *Biliosus*
- ' galz ' f *Porca castrata*
- ' gamanderlein ' n *Haec Chamaedrrys*
- ' gang ' m *tritt Hic Gressus, passus, incessus*
- ' gang ' m *laube Hoc Ambulacrum, haec pergula. Bedekter gang, hic Xystus, haec porticus. Offener gang Hoc Subdiale Gang unter der Erden Hic Cuniculis gang in bergwerken Canales venarum etc. etc.*

Ga

Gallapffel, galla, орѣшикъ чернильни.
Gallmey, cadmia, кадмѣя.
Gang, incessus, gressus, поступь, походка, выступка. ein ernstlicher reputirlicher Gang, ingressus gravis, степенная поступь. ein stolzer Gang, ingressus sybariticus, гордая походка. ein langsamer Gang, gradus testudineus, тихая хода. weite Schritt, gradus grillatorius, ступь широкая. ein schneller, hitziger Gang, gradus celer, militaris, походка скорая, прыткая, салдацкая. ein schwacher, niedersälliger Gang, gressus succiduus, приступная поступь. als wann einer auff Eierneng, gradu incedere fracto, хромяючи итти, приступати.
 man muß dem Wasser den Gang lassen, contra torrentem non est nitendum, ненадобно на рожонь праити, противо рожна праити, ненадежити.
 einen Gang an sich nehmen, fingere sibi incessum, примышляти, выдумывати походку.
 einen Gang miteinander thun, ein Gängelein wagen, congregi, matrima conferere, соитися съкъмь.
Gang, ambulacrum, переходы, перила. unter der Erden, cuniculus, проходь подь земныи. die Gänge im Bergwerck, canales venarum, ходы рудоконныи.
Gang, gangbar, ganghafft, frequens, частыи. gang Geld, moneta usitata, монета обыкновенная, денги обычаинныи.
Gängelwagen, serperastrum, ходули, ходулки.
Gans, anser, гусь. ein Ganser, mas anser, гусь (самецъ.) eine Mastgans, anser altilis, гусь кормныи. was von der Gans ist, anserinus, гусиныи. Gänselein, anserculus, гусекъ.

Ga

ein Gans übers Meer, ein Gackag wieder her über, coelum non animum mutant, qui trans mare currunt, ума и заморемь некупишъ; коли дома ево нѣтъ.
 wann eine Gans trincket, trincken sie alle, oscitante uno oscitat & alter, за что одинъ за то и другой.
Gänsgeschrey, gingritus, гоготъ. styrenen wie die Gänse, gingrire, гоготати.
Gänshirt, custos anserum, гусяпашъ, гусаръ-гусятникъ.
Ganz, integer, totus, solidus, цѣлыи, невредимыи, весь, ganz unversehrt, illacsus, невредимыи, непорочень.
 ganzher zwey Monat, universos duos menses, цѣлыя два мѣсѣца.
 ganz machen, integrare, за ново поставити.
Gänzlich, ganz und gar, omnino, всемѣрно, всяческии, всеконечно.
Ganz und gar nicht, neutiquam, minime, ни коимъ образомъ.
Gar, penitus, конечно, весьма. gar fleißig, gar gelehrt, gar oft, valde diligens, pedoculus, saepissime, частократно, весьма прилѣженъ, въ наукахъ преискусень.
Garauß, funditus, сподовшы.
 den Garauß machen, funditus tollere, во все кого разорити.
Garbe, merges, снопы. binden, colligare mergites, вязати снопы.
Garloch, porinarius, лиха, харчевникъ, корчемникъ.
Garlöche, porina, харчевня, корчма.
Garri, filum, ленъ.
 Haspel, girgillus, мотовило.
Garri zum jagen, fischen, callis, rete, тенета, сѣтъь.
 einem ins Garri kommen, in nassam incidere, irretitum teneri, въ сѣтъь попадти.

N 84:

За.

Заво. Даръ. Дарованіе.

dim. Подарка дондлим.

adv. Подарно.

Завл. Мила. 7. Вилна

Завоз. Звѣтъ.

Завоув. Завѣтъ. Заштатни Земнѣя.

adv. Заштатни Земнѣя.

Завоз. Виселница. 1. Виселница. Стѣселница.

Завозуфенце. Вилоносце. Бо.

Зав. Завѣтъ

adv. Завѣтно.

adv. Завѣтно.

Завозуфе. ортъ зернилы. Дядѣнна

Завозуфе. Зорилы. паниду.

adv. Зорикеніе. паниду.

Завозу. Завѣра. Завѣрѣя.

Завозу. Хо. шеставіе. ир (спеза).

Завозуфенце. вѣтаетѣ. пещѣра.) покопѣ.

Завозуфенце. (Завозуфенце suffragio capitales

dim. Завозуфенце.

adv. Завозуфенце.

En jämförelse mellan *N 84* (stockholmshandskriften) och *Lexikon 1731* visar å sin sida, att många tyska uppslagsord är gemensamma för de bägge lexikonen, men att det tryckta lexikonet är oerhört mycket rikare på såväl uppslagsord som synonymer och fraser både på den tyska och ryska sidan. Det innehåller också en mängd bokliga och höglitterära tyska fraser och citat med rätt ordagranna översättningar till ryska, som nästan helt och hållet saknas i Stockholmshandskriften.

Det verkar således av det som vi nu vet om de här lexikonen tämligen uppenbart att bakom *Lexikon 1731* finns en tämligen lång handskriftstradition. Det är inte troligt att den ivrige slavisten Paus under sin långa Rysslandsvistelse inte skulle ha blivit bekant med handskrifter av typ *N 84* (som ju uppenbarligen cirkulerade i Moskva) eller Wienhandskriften.

Det mödosamma arbete som av olika personer i olika kretsar utfördes för att skapa ett tysk-ryskt lexikon måste naturligtvis utforskas närmare. Här finns ju också unikt material för att belysa de möjligheter och svårigheter som den ställdes inför, som skulle översätta tyska ord och fraser till ett ännu icke etablerat ryskt litteraturspråk.

De bägge handskrifterna, *Rål. 16* och *N 84*, som förvaras på Kungliga Biblioteket är således inga enstaka verk tillkomna för ett speciellt tillfälle utan är bägge förankrade i en lång tradition av handskrivna lexikografiska arbeten, som föregick den senare mera etablerade språkbeskrivningen. Denna tradition har uppenbarligen djupa rötter både i Västeuropa och Ryssland. Bägge manuskripten vittnar också på ett utomordentligt sätt om den utbildning i ryska språket som de svenska tolkarna och diplomaterna fick.

LITTERATUR

- Bachrušin 1954 = Bachrušin S. V., "Torgi Novgorodcev Koskinych", *Naučnye trudy*, t. 2, 174-223, Moskva.
- Birgegård 1971 = Birgegård U., *J. G. Sparwenfeld och hans lexikografiska arbeten*. Akademisk avhandling, Uppsala universitet.
- Birkfellner 1973 = Birkfellner G., "Zum russischen Wortschatz im 17. Jahrhundert", *Wiener slavistisches Jahrbuch* 18, 128-132.
- Fenne 1607 = Fenne T., *Tönnies Fenne's Low German Manual of Spoken Russian*, Pskov. Ed. by L. L. Hammerich and R. Jakobson, Köpenhamn 1961 (vol.I) och 1970 (vol.II).
- Günther 1964 = Günther E., *Zwei russische Gesprächsbücher aus dem 17. Jh.* Dissertation, Berlin.
- Jagić 1897 = Jagić V. V., "Zametka ob odnom rukopisnom slovare nemecko-russkom XVII-ogo stoletija", *IzvORJaS* 2,2, 281-301.
- Janson 1972 = Janson B., "Four Slavic MS Dictionaries in the Royal Library in Stockholm", *Scando-Slavica* 18, 113-125.
- Michal'či 1963 = Michal'či D. E., "Iz rukopisej I. V. Pauze", *Lingvističeskoe istočnikovedenie*, Moskva, 116-119.
- Olesch = Olesch R., "Die Stockholmer Handschrift des Vocabularium Venedicum", *Studia Linguistica A. V. Issatschenko a Collegis Amicisque oblata* (i tryck).

- Sjöberg 1966 = Sjöberg A., "Two Unknown Translations of Meletij Smotrickij's Slavonic Grammar", *Scando-Slavica* 12, 123-131.
- Sverdrup-Lunden 1972 = Sverdrup-Lunden S., "J. A. Comenius and Russian Lexicography", *Russian Linguistics* 2, 47-60.
- Tarkiainen 1972 = Tarkiainen K., "Rysstolkarna som yrkeskår 1595-1661", *Historisk tidskrift* 4, 490-522.
- Winter 1963 = Winter E., "Ein Bericht von Johann Werner Paus aus dem Jahre 1732", *Zeitschrift für Slawistik*, 744-770.
- Wittrock 1914 = Wittrock G., *Karl XI:s förmyndares finanspolitik 1661-1667*, Stockholm.